

Лідзія Кулажанка
(Мінск)

Праваслаўная багаслоўская адукацыя ў міжваеннай Польшчы

Пасля Рыжскага мірнага дагавору (1921 г.) у склад польскай дзяржавы трапіла каля 5 млн. праваслаўнага карэннага насельніцтва, якое кампактна жыло на сваіх гістарычных землях на тэрыторыі Заходняй Беларусі і Украіны. Апынуўшыся ў складзе іншай дзяржавы, беларусы і ўкраінцы былі падначалены ўраду, які нягледзячы на канстытуцыйныя гарантыі роўнасці канфесій, на практыцы імкнуўся да канфесійнага адзінства на аснове Рыма-каталіцкага касцёла. Таму польскі ўрад праводзіў палітыку на абмежаванне дзейнасці Праваслаўнай царквы, на паступовую яе паланізацыю і выкарыстанне для прышчаплення польскай культуры на ўсходніх тэрыторыях.

Але пэўны час пасля аб'яўлення аўтакефаліі Польскай праваслаўнай царквы (1922), зацверджанай Канстанцінопальскім патрыярхам, але не прызнанай Маскоўскай патрыярхіяй, склалася своеасаблівая сітуацыя, калі польскі ўрад вымушаны быў праводзіць палітыку манеўравання ў адносінах да праваслаўных. У 1920-я гг. у Праваслаўнай царкве на тэрыторыі Заходняй Беларусі моцнымі заставаліся расійскія ўплывы, мовай пропаведзі, выкладання і прававодства была руская. Па прынцыпу „найменьшага зла” час ад часу падтрымлівалася палітыка на беларусізацыю Праваслаўнай царквы. Польскі ўрад пагадзіўся з рашэннем Сінода ППЦ (1924) пра дапушчэнне ўкраінскай, беларускай, польскай, чэшскай мо-

ваў у тых богаслужбовых чынах, тэксты якіх перакладзены і ўхва-лены вышэйшымі царкоўнымі ўладамі. Дазвалялася прамаўлянне казанняў і царкоўных павучанняў на мове мясцовага праваслаўнага насельніцтва, а таксама рэкамендавалася выкладанне Закону Божага на роднай мове. Гэта, нагадаем, адпавядала і стаўленню патрыярха Маскоўскага і ўсе Русі Ціхана да „моўнага пытання”, які ў 1922 г. дазволіў адпраўляць дадатковыя богаслужэнні на беларускай мове”¹.

Хоць частка праваслаўнага духавенства на чале з мітрапалітам Варшаўскім і ўсяе Польшчы Дзіянісіем стала правадніком урадавай палітыкі, значная колькасць святарства, разумеючы небяспеку паланізацыі, імкнуліся і ў Царкве, і ў грамадскім жыцці арыентавацца на мясцовую царкоўную і культурную традыцыю. Калі б праваслаўнае святарства, як пісаў архіепіскап Афанасій Мартас, „з самага пачатку свайго знаходжання пад уладай Польшчы перайшло на мову сваіх прыхаджан — беларускую, то ўратавала б царкоўнае жыццё ад паланізацыі”².

У міжваеннай Польшчы існавала 21 каталіцкая духоўная семінарыя, што мелі падтрымку з дзяржаўнага бюджэту, праваслаўныя ж мелі толькі дзве семінарыі, у Вільні і Крамянцы (Украіна), і дзяржаўныя сродкі на іх утрыманне з году ў год скарачаліся. Іерархі беларускіх епархій, праваслаўна арыентаваная грамадскасць, разумеючы выключную ролю Царквы ў духоўным і нацыянальна-культурным жыцці народа, дабівалася адкрыцця праваслаўнай акадэміі ці праваслаўных факультэтаў пры універсітэтах, дзяржаўнай дапамогі для існуючых духоўных семінарыяў. У пачатку 1920-х гг. намаганнямі беларускай інтэлігенцыі і са згоды царкоўнай іерархіі ў Віленскай духоўнай семінарыі, дзе мовай навучання дагэтуль была руская, былі ўведзены новыя прадметы — гісторыя, геаграфія Беларусі і беларуская мова. Сярод выкладчыкаў Віленскай духоўнай семінарыі, якія найбольш спрычыніліся да гэтай справы, былі Вячаслаў Багдановіч (1878-1941?), беларускі царкоўны і грамадскі дзеяч, выпускнік Кіеўскай духоўнай акадэміі, які з 1907 г. быў інспектарам семінарыі, а потым яе рэктарам, выкладаў таксама Закон Божы ў Віленскай беларускай гімназіі. У 1922 г. абраны ў сенат Польскай Рэчы Паспалітай, выступаў у абарону праваслаўнай духоўнай адукацыі, за захаванне беларускамоўнага цыкла прадметаў ва ўмовах паланізацыі.

¹ Письмо патрыярха Ціхана старшыні Рады Міністраў Беларускай Народнай Рэспублікі, „Беларускі гістарычны часопіс” 1997, № 1, с. 59.

² Мартос Афанасій, архіепіскап, *Беларусь в исторической государственной и церковной жизни*, Минск 2000, с. 316.

У 1924 г. быў створаны факультэт праваслаўнай тэалогіі пры Варшаўскім універсітэце на аснове 4-гадовага курса навучання. У прашэнні мітрапаліта Варшаўскага і ўсяе Польшчы Дзіянісія да міністра адукацыі Польшчы ад 11 чэрвеня 1923 г. падкрэслівалася, што стварэнне факультэта неабходна „для забеспячэння праваслаўнага насельніцтва клірам, які, за невялікім выключэннем, не мае неабходнага агульнага і багаслоўскага адукацыйнага ўзроўню”. Часопіс „Праваслаўны Беларус” (рэдактар Я. Пачопка) у сувязі з гэтай падзеяй пісаў, што „пажадана, каб ад беларускіх епархій ішлі на багаслоўскі факультэт тыя, якія адчувалі глыбокую духоўную звязь са сваім народам і гатоўнасць служыць яму”³. На працягу 1923 г. вялася падрыхтоўчая работа, падбіраўся штат выкладчыкаў, прычым міністэрства веравызнанняў і адукацыі Польшчы пры падборы кандыдатаў ставіла, акрамя прафесійнага ўзроўню, умовы прыняцця аўтакефальнага статусу ППЦ, веданне польскай мовы, высокія маральныя і палітычныя якасці. Багаслоўскі факультэт меў высокакваліфікаваны выкладчыцкі склад, што забяспечвала высокі ўзровень выкладання. Пасаду дэкана-куратара займаў мітрапаліт Дзіянісій — магістр багаслоўя. На факультэце выкладалі — Мікалай Арсеннеў, доктар тэалогіі, выкладчык асноўнага і дагматычнага багаслоўя; Васіль Бядноў, магістр тэалогіі, выкладчык літургіі і агульнай гісторыі Царквы; Уладзімір Кулакоў, кандыдат філасофіі, ліцэнзіят тэалогіі, выкладчык маральнай тэалогіі і гамілетыкі; Сяргей Кісель-Кісялеўскі, кандыдат філасофіі, ліцэнзіят тэалогіі, выкладчык Старога Запавету; магістр Іаан Агіенка, выкладчык царкоўнаславянскай мовы, а таксама грэкі — Аляксандр Зотас і Георгій Перадзе, Іларыён Баздзекас і інш. Сярод выкладчыкаў быў прот. Уладзімір Давідовіч, родам з Лідскага пав., выпускнік Маскоўскай Духоўнай акадэміі, які чытаў на факультэце патралогію, гісторыю Царквы і сектазнаўства.

Факультэт праваслаўнай тэалогіі выдаваў уласны навукова-багаслоўскі часопіс „Elpis”, які выходзіў два разы ў год.

У Часовых правілах факультэта (1923 г.) агаворвалася, што сярод класічных моў і польскай на факультэце будуць вивучацца і мясцовыя мовы — руская, беларуская, украінская (па 2 гадзіны ў тыдзень). Трэба адзначыць, што на факультэце пераважную большасць студэнтаў складалі выхадцы з Беларусі, Украіны, былі навучэнцы з Расіі, Сербіі, Румыніі. У 1928 г. на факультэце была створана кафедра беларускай мовы, чытаўся курс беларусазнаўства і беларускай мовы, для выкладання якой быў запрошаны вядомы мовазнавец і педагог Ян Станкевіч. Пры ім колькасць гадзін на бела-

³ „Праваслаўны Беларус”, 1925, № 17-18.

рускую мову была павялічана да чатырох. Выкладаліся таксама руская і ўкраінская мовы.

Спачатку на багаслоўскім факультэце ўсе прадметы выкладаліся па-руску, але паступова выкладанне пераводзілася на польскую мову. У раскладзе прадметаў на 1932/33 год ужо няма беларускай, украінскай мовы. У пісьме з міністэрства веравызнанняў і народнай адукацыі за 1932 г. як істотны недахоп адзначаўся факт выкладання прафесарамі Латоцкім, Арсенневым і Бядновым сваіх прадметаў не на польскай мове⁴. На адрас кіраўніцтва факультэта паступалі шматлікія лісты, асабліва з боку ўкраінцаў і сербаў, у якіх праваслаўная грамадскасць абуралася нарастаючай паланізацыяй.

У 1920-я — 30-я гг. на факультэце навучаліся вядомыя пазней пастыры і дзеячы Царквы: архіепіскап Афанасій Мартас, аўтар вядомага даследавання па гісторыі Царквы ў Беларусі, якая вытрымала ўжо тры выданні; прагаіерэй Мікалай Лапіцкі, аўтар кнігі *Праваслаўная царква ў Вялікім княстве Літоўскім за часоў панавання Уладыслава Ягайлы* (Нью-Ёрк 1978); Аляксандр Свіціч, аўтар даследавання *Праваслаўная Царква на Украіне і ў Польшчы ў XX ст.* (на руск. мове; Москва 1997). Як сведчаць асабовыя справы, што захоўваюцца ў архіве Варшаўскага ўніверсітэта, большасць выхадцаў з Беларусі падкрэслівалі ў анкетах сваю беларускую нацыянальнасць і роднай мовай прызнавала беларускую. Іх нацыянальная самасвядомасць праяўлялася і ў выбары тэм курсавых і магістарскіх прац: „Друкарства на Белай Русі” (Міхал Сеўба з Ракава), „Яўхім Карскі” (Ян Кушнер з Лапунова, што на Дзісеншчыне), „Скарына і яго друкарская справа” (Мікалай Лапіцкі з Грэлікаў, што ў Вілейскім пав.), „Георгій Каніскі — архіепіскап Беларускі” (Мікалай Неслухоўскі з Раваніч Ігуменскага пав.) і інш.⁵

Беларусы разам з украінцамі гуртаваліся ў студэнцкай арганізацыі „Кола багасловаў”, у якой удзельнічалі згаданыя Афанасій Мартас, Уладзімір Давідовіч, Аляксандр Свіціч. На пачатку 1930-х гг. управу гуртка ўзначаліў студэнт, а потым вядомы святар Мікалай Лапіцкі. Студэнцкі часопіс „Путь правды”, які дагэтуль выходзіў толькі па-руску, стаў друкаваць артыкулы на беларускай, украінскай, рускай і польскай мовах. Друкаваліся артыкулы па беларускім царкоўным мастацтве, гісторыі Царквы ў Беларусі.

З другой паловы 1920-х гг. сітуацыя змяняецца да горшага. У 1924 г. пачалася чарговая рэарганізацыя сістэмы навучання ў Віленскай духоўнай семінарыі. У першую чаргу змены датычылі пераходу ад пераважна рускай мовы навучання да польскай і павелі-

⁴ Archiwum Akt Nowych w Warszawie, s. 1110, k. 380.

⁵ Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego, s. 35396, 35304, 36058, 36487.

чэння колькасці гадзін польскамоўнага цыкла. Навучэнцы, на 90% беларусы, былі, натуральна не згодны з такой тэндэнцыяй. Па статыстыцы, 118 навучэнцаў гэтай установы было з Віленскай епархіі, 17 — з Палескай, 18 — з Гродзенскай, 10 — з іншых. Дакументы сведчаць, што і духавенства супраціўлялася пераходу выкладання на польскую мову, апелявала да Усяпольскага Праваслаўнага Сабору, які меўся адбыцца ў хуткім часе. У той час за беларусамі яшчэ заставалася права выкладання каля паловы прадметаў па-беларуску, але калі на польскую мову ў 1926 г. адводзілася 38 гадзін, то на беларускую ўсяго 16⁶. Нягледзячы на супрацьдзеянне, у 1927 г. у рамках агульнадзяржаўнай школьнай рэформы духоўныя семінарыі ў Вільні і Крамянцы былі пераўтвораны на ўзор дзяржаўных 9-гадовых гімназій з правамі сярэдняй навучальнай установы. Напалову скарацілася колькасць гадзін на багаслоўскія дысцыпліны, абавязковым прадметам стала гісторыя, геаграфія Польшчы і польская мова, а беларускамоўныя прадметы былі фактычна забаронены. Беларуская грамадскасць, Галоўная ўправа Таварыства беларускай школы звярнулася да мітрапаліта Дзіянісія з просьбай разгледзець пытанне аб стане Віленскай духоўнай семінарыі на Св. Сінодзе і выказала свае прапановы, якія былі сфармуляваны наступным чынам:

— Паколькі дзяржаўная праваслаўная духоўная семінарыя рыхтуе духоўных пастыраў для праваслаўных вернікаў Віленскай, Гродзенскай і Палескай епархій, праваслаўнае насельніцтва якіх у большасці сваёй нацыянальна сведамае, дамагаецца беларускай школы, беларускай пропаведзі ў царкве, то неабходна рыхтаваць будучых пастыраў у роднай мове і культуры, што наблізіць міранаў да духавенства і ўзмоцніць нашу Царкву;

— Неабходна вынесці на абмеркаванне Св. Сінода прапанову аб пераводзе хаця б паловы прадметаў на беларускую мову ў бягучым навучальным годзе⁷.

Аднак мірнае суіснаванне праваслаўных і католікаў стала немагчымым пасля падпісання канкардату паміж польскім урадам і папам рымскім, згодна з якім каталіцызм абвешчаўся пануючым веравызнаннем і фактычна ўзаконьваў нераўнапраўнае становішча грамадзян іншых канфесій.

Выкарыстоўваючы ўсе магчымыя сродкі ўздзеяння на царкоўныя ўлады, дзяржава дамаглася таго, што ў пачатку 1920-х гг. у духоўных семінарыях і на тэалагічным факультэце Варшаўскага ўніверсітэта мовай выкладання стала выключна польская,

⁶ Archiwum Akt Nowych w Warszawie, s. 464, l. 322.

⁷ „Родныя гоні”, 1927, № 1.

а ў аснову навучання і выхавання была пакладзена польская культура. У канцы 1930-х гг. Віленская духоўная семінарыя была канчаткова ліквідавана, а замест яе ў Варшаве быў заснаваны польскі праваслаўны ліцэй.

Навучальны год 1932/33 быў апошнім, калі на багаслоўскім факультэце Варшаўскага ўніверсітэта выкладалася беларуская мова. Протапрасвітар Мікалай Лапіцкі сваю магістарскую працу „Праваслаўе ў Вялікім Княстве Літоўскім за часоў панавання Уладыслава Ягайлы” вымушаны быў пісаць па-польску (кнігу з польскай мовы пераклаў протапрасвітар Святаслаў Коўш; Нью-Ёрк 1978).

Адначасова дзяржава імкнулася ўздзейнічаць на фармаванне нацыянальнай свядомасці праваслаўнай беларускай моладзі. Паслухмяным студэнтам прызначаліся ўзнагароды і бясплатнае пражыванне ў дзяржаўным інтэрнаце, які з 1932 г. міністэрства веравызнанняў і народнай адукацыі ўзяло пад сваё куратарства, прызначала туды свайго прадстаўніка, зацвярджала дырэктара і персанал. Выпускнікі тэалагічнага факультэта Варшаўскага ўніверсітэта, якія дэманстравалі адданасць польскім нацыянальным каштоўнасцям і карысталіся польскай мовай, атрымлівалі лепшыя пасады і месцы.

У 1938-1939 гг. адбыліся перамены ў выкладчыцкім складзе багаслоўскага факультэта. Былі вызвалены ад пасадаў прафесары Мікалай Арсеннеў і Уладзімір Кулакоў. На іх месцы былі прызначаны асобы, якія дэманстравалі лаяльнасць да польскіх уладаў: новахіратанісаваны епіскап Цімафей (Шрэтар) — на кафедры гамілетыкі, протаіерэй (вайсковы благачынны ў Варшаве) Віктар Раманоўскі — на кафедры асноўнага багаслоўя, протаіерэй Аляксандр Каліновіч — прафесарам маральнага багаслоўя, доктар Аляксандр Лапінскі — прафесарам параўнальнага багаслоўя.

1939 год быў апошнім годам існавання праваслаўнага багаслоўскага факультэта ў Варшаўскім універсітэце. Пасля Другой сусветнай вайны ён ужо не аднаўляўся. Але станоўчы вопыт заключаецца ў тым, што намаганні, прыкладзеныя ў 1920-30-я гг., і канкрэтны плён той працы ў поўнай ступені запатрабаваны ў наш час, калі на ўмацаванне беларускага зместу і духу ў Праваслаўнай царкве спадзяецца значная частка беларускага грамадства, асабліва інтэлігенцыя.